

Grygier, Tadeusz

Sumariusz akt naczelnej władzy Prus Książęcych "Etats-Ministerium" [cz. 6]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2, 344-352

1966

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

SUMARIUSZ AKT NACZELNEJ WŁADZY PRUS KSIĄŻĘCYCH
„ETATS-MINISTERIUM” 6)

— *Aliud obtinet in den kleinen Städten. Reskript vom 17 August 1718* (80, 1).

— *Appellationes von Licent-Gericht sollen nicht immediate nach Hofe gehen. Acta in Sache des Commerciens und Licent-Gerichts-Collegii*¹⁷² (20, d).

— *Appellationes in Wett-Sachen. Wett Articulos, pag. 11*¹⁷³ (74, a).

— Apelacje od rezolucji (*Commer-Resolutionibus*) w sprawach kameralnych i budżetowych. Reskrypt z 16 stycznia 1712 r. w sprawie von Lauwitz (33, k).

— *Appelation von der Brack der Bordinge ist nicht zugelassen. Reskript vom 20 August 1694 J.* (127, c).

— Nie dopuszcza się apelacji w sprawach duchownych, ich nauk, życia i wykroczeń (40, d, 1).

— Zakaz apelacji od Sądu Dworskiego w sprawach rezolucji kameralnych (*Commer Resolutionibus*). Reskrypt z 4 maja 1717 r. (61, h, 3).

— Sprawy apelacyjne z zakresu stypendiów i legatów fundacyjnych muszą być rozpatrzone przez Sąd Dworski w ciągu ośmiu dni (61, h, 3).

— Rodzaje spraw, które mogą być przedmiotem apelacji nadzwyczajnej (*Appellationes extraordinariae*) (61, a, 1).

— Apelacja od Trybunału nie powoduje powrotu sprawy do prokuratury (*Inquisition*), lecz do obrony, urzędującej przy Sądzie Dworskim. Reskrypt z 17 stycznia 1718 r. (33, c).

— Apelacja w sprawie czterech rybaków z Zalewu Kurońskiego (33, c).

— Apelacja od Trybunału odnośnie zatwierdzenia wyroków w sprawach kryminalnych przez miasta Królewca. Reskrypt z 5 lipca 1719 r. (33, a).

— Litewska Kamera Komornicza przywłaszcza sobie funkcje instancji apelacyjnej w sprawach dóbr ruchomych (*Spolii*) (98, g, 2).

— Niektóre apelacje przyznane zostały przez Sąd Dworski Urzędowi Fiskalnemu (*Officio-Fisci*) (32, a).

— Kary dla adwokatów Sądu Portowego za niezłożenie w 1741 r. apelacji.

¹⁷² *Licentgericht*, to instytucja, władza sądowa rozstrzygająca sprawy związane z uiszczaniem opłat za towary wywożone zagranicę. Były to częściowo dla na towary idące w czasie wojny do obozu nieprzyjacielskiego.

¹⁷³ *Wettgericht*, to instytucja, władza sądowa w miastach portowych rozstrzygająca spory z rzemieślnikami i porządkująca ich sprawy. *Wettgericht* w Królewcu (regulamin z 20 stycznia 1792 r.) i *Wettgericht* w Tyłży i Wystruci, *Handlungs- und Schiffartsgericht* w Kłajpedzie = Sąd Handlowy i Morski (regulamin z 9 lutego 1787 r.), Sąd Portowy = *See- und Hafengericht* w Piławie (regulamin z 9 lutego 1787 r.) podległy bezpośrednio Kolegium Admiralskiemu w Królewcu = *Kommerz- und Admiralitätskolleg*. Kolegium Admiralskie utworzone 5 sierpnia 1783 r. z połączenia istniejącego od 1718 r. Kolegium Handlowego (*Kommerzkolleg*) oraz dawniej działającego Kolegium Admiralskiego (*Admiralitätskolleg*). Sądy te miały rozstrzygać procesy handlowe i żeglugowe.

Die Straffe der Haffgerichts Advocatorum, welche die Acta Appelationis des 1741 Jahres in termino peonali nicht retardiret haben (32—, b).

— *Dass von denen Rescriptis der Königlichen Regierung nicht appelliret werden soll*¹⁷⁴ (61, h, 3).

— W sprawie przesłania pocztą niektórych spraw odwoławczych z Trybunału (*bei dem Tribunal justificirten Appellations Acten*) do litewskiego Sądu Nadwornego w 1750 r.¹⁷⁵ (113, e).

— Sprawa apelacyjna księcia Radziwiłła, skierowana reskryptem króla polskiego do Sądu Dworskiego w Królewcu. Sprawa dotyczy wierzycieli księcia Radziwiłła (*Żyda Szmula Ickowicza et dessen Creditores*)¹⁷⁶ (61, h, 4).

— Sprawy apelacji od zarządzeń królewskich (139, 1 gen.).

— Zarządzenia z dnia 13 marca 1803 r. w sprawie apelacji i rewizji spraw przez Tajny Naczelną Trybunał w Berlinie (*Geheim. Ober Tribunal*)¹⁷⁷ (59, a, gen.).

Arbeit — praca.

— Organizacja Domów Pracy (*Arbeits-Häuser*) dla żebraków. Reskrypt z dnia 28 lutego 1710 r. w sprawie zamknięcia handlu z Gdańskiem¹⁷⁸ (107, d).

¹⁷⁴ Sprawa apelacji była również jednym z podstawowych elementów zależności lennej Księstwa Pruskiego od Polski. Ograniczenie suwerenności sądowej księcia pruskiego polegało na tym, że:

a) Spory między królem polskim a księciem pruskim rozstrzygać miała komisja złożona z polskich senatorów, obradująca w Malborku lub w Elblągu.

b) Spory między księciem pruskim a pruskimi poddanyymi świeckimi lub duchownymi posiadającymi tytuły książęce rozstrzygać miała komisja złożona z 6 polskich oraz 6 pruskich radców. To kolegium sądowe było pierwszą i ostatnią instancją (dla poddanych książęcego pochodzenia).

c) Procesy między księciem pruskim a poddanyymi pruskimi nie książęcego pochodzenia (stanu) miały być prowadzone przed tzw. *Judicium partum curiae* (*Pairshof*). Na terenie Niemiec instytucja ta była nieznaną. W Księstwie Pruskim pierwsze posiedzenie tego sądu było w 1566 r. Rozstrzygano na tym forum sądowym spory lenne. Apelacja od postanowień tego sądu szła do kolegium w Malborku.

Zagadnienie apelacji od sądów pruskich do króla polskiego i Polski (*privilegium de non appellando illimitatum*) w latach 1525—1657 oznacza się jako okres „rozwoju zależności prawnej od Polski” (*Die Entwicklung des Rechtszugs vom Königsberger Hofgericht nach Polen*) i opierało się na dwu ustawach z 26 maja 1526 r. *Denique* (sc. *Albertus dux in Prussia*) *jurisdictionem potestatemque illam habeat et exerceat in terris suis, quam aliquis Princeps Regni nostri melius habere dignoscitur in terra, quam habet*.

¹⁷⁵ Litewski Sąd Dworski w Wystruci funkcjonował w latach od 1724 do 1751. Reorganizacja ustroju administracyjnego Księstwa Pruskiego dotknęła również i ustrój sądownictwa oraz administracji sądowej. Przede wszystkim w Wystruci dla Litwy Pruskiej utworzono Sąd Dworski (*Hofgericht*), któremu podlegał obszar pięciu litewskich komornictw — Wystruci, Ragnety, Kłajpedy, Tyłży i Labiawy, a od 1736 roku dodatkowo komornictwo w Węgorzewie oraz tzw. polskie komornictwa (*Polnische Aemter*).

¹⁷⁶ Sprawy apelacji do Polski szczegółowiej rozstrzygnięte zostały w *Diploma Regium processus in causis appellationum Prutenicalium ad Sac. Reg. Majestatem* (*Diploma appellationis* z dnia 5 sierpnia 1614 r.). Apelacje szły więc od Sądu Dworskiego do króla polskiego i Królewskiego Sądu Relacyjnego (*Judicium relationum Regis Poloniae proprium*). Sądowi temu przewodniczył obojście król polski. Dotychczas apelacja szła (do 1614 roku) do Sądu Asesorialnego (*Judicium Regis Poloniae Assessoriale*), któremu przewodniczył kanclerz. koronny. Sąd Relacyjny obradował w Warszawie.

¹⁷⁷ Rozbiory Polski (patent notyfikacyjny) spowodowały również zmiany w ustroju sądownictwa Prus Książęcych. Ustalono nową drogę apelacji do Najwyższego Trybunału w Berlinie (*Ober-Tribunal*).

¹⁷⁸ W Prusiech istniały trzy rodzaje domów pracy: 1 — publiczne lub prywatne dla zapewnienia pracy zdrowym, ale biednym ludziom. Wykonywano

— Założenie Domu Pracy na Wale przed Królewcem (*vor die Arre zu Königsberg*)¹⁷⁹ (70, e).

— Budowa Domu Pracy w Wystruci (56, e).

— Kupiectwo królewieckie żąda zagwarantowania odpowiedniej liczby „ludzi pracy” (*Arbeits-Leute*) dla zapewnienia pomyślnych rezultatów handlu. Szczególne zapotrzebowanie istnieje na ręce do pracy w publicznych wagach miejskich, spichlerzach i w żegludze przybrzeżnej (*Bordinge*)¹⁸⁰ (20, a).

— W sprawie uregulowania należności za prace wykonane przez rzemieślników królewieckich na potrzeby armii rosyjskiej, a nie odebrane przez tę armię. (*Mondirungs Arbeit für die Russischen Regimenter*) (83, b).

— W sprawie prac rządowych (*Cron-Arbeit*) wykonywanych przez skazańców przebywających w twierdzach: królewieckiej (*Friedrichsburg*), piławieckiej i kłajpedzkiej (33, g).

— Rzemieślnicy mają przeprowadzać prace reparacyjne w kapliczkach (*Laretten*); mają obowiązek je kontynuować za wyjątkiem dni świątecznych (83, b).

— W sprawie stale wzrastającej podwyżki płac za prace rzemieślników (*Arbeits-Lohn*) (100, a).

— W sprawie zatrudnienia skazanych, odsiadujących kary w twierdzach — królewieckiej, piławieckiej i kłajpedzkiej — oraz w więzieniach (*Zuchthäuser*) i domach pracy (33, g).

— W sprawie angażowania studentów teologii Uniwersytetu Królewieckiego do kazań i nauk religijnych w Domu Pracy w Królewcu (70, e).

— W sprawie ustalenia jednakowych płac dla robotników królewieckich (*Arbeitsleuthe*) z płacami robotników rolnych na wsi (*Dienstleuthe*) (110, h).

— W sprawie sporów na tle ponoszenia opłat za leczenie przebywających w królewieckim Domu Pracy oraz leczonych w Królewieckim Wielkim Szpitalu (73, f).

— W sprawie ogłoszeń przestrzegających przed karami śmierci i osadzenia w twierdzach. Otóż o wyrokach śmierci i osadzenia w twierdzach, domach pracy i więzieniach (domach karnych) miano ogłaszać w miejscowościach, w których mieszkali skazańcy (33, g).

— W sprawie Królewieckiego Cechu Robotników Złotników i Srebrników (*Königsbergischen Gold- und Silber-Arbeiter Zunft*). Zabroniono pobierania przysługującej im $\frac{1}{3}$ wartości, od złota i srebra „podejznanego o niepewne pochodzenie” (81, c, 2, gen).

— Komornicy (*Instleuthe*) zatrudnieni przez duchownych są zwolnieni od prac przy budowie twierdzy grudziądzkiej. Zobacz akta *Wegen des vom Domainen — Amt Marienwerder zum Festungs — Bau in Graudenz geforderten Instmanns des Niederrachrenschen Pfarrers Laurentius* (94, d, n).

— Projekt wybudowania wielkiego domu pracy, w którym skoncentrowanoby włączający się żebraków, czeladź oraz w szczególności cyganów (110, b).

---

w nich prace najprostsze — jak plecenie słomy, robienie koszy, gręplowanie wełny, przedzenie. 2 — dla wólczów. Były to domy pracy przymusowej, których celem było przyzwyczajenie do pracy. 3 — więzienia, organizujące równocześnie prace dla uwięzionych przestępców.

¹⁷⁹ Wał przed Królewcem, gdzie w 1843 r. rozpoczęto budowę wielkiej twierdzy królewieckiej.

¹⁸⁰ *Bordinge* oznaczało na wybrzeżach Bałtyku małe, płytko zanurzające się statki. Dowoziły one towary do wielkich statków, które z uwagi na głębokie zanurzenie nie mogły załadować wszystkiego towaru w porcie.

Archimandryt — archimandryta.

— W sprawie dostarczania podwód i przewozu dla archimandryty Jeftema ¹⁸¹.

Archiv — archiwum.

- Organizacja archiwum ¹⁸² (19, c).
- Stwierdzenie znacznego rozproszenia (*Confusion*) oraz braków w pruskich archiwach (19, c).
- Przepisy postępowania przy wydawaniu akt z archiwów (19, c).
- Akta przekazywane z archiwum do sądu muszą być specjalnie zarejestrowane, a woluminy muszą posiadać rotulus. Zob. reskrypt z 19 lutego 1718 r. w sprawie Tewendail *contra* Elius (74, b, 2).
- Stwierdzenie (specyfikacja) braków w Archiwum (19, c, 1).
- Wykaz akt przekazanych do Berlina (19, c, 1).
- W sprawie ingrosacji spraw ułaskawień. Memoriał archiwisty Behma ¹⁸³ (19, c, 1).
- Stanowisko archiwisty Kamery Wojenno-Skarbowej w Królewcu. Reskrypt w sprawie urzędnika i organizacji administracji kameralnej z 14 sierpnia 1697 r. (6, a, 1).
- Stwierdzenie znacznego nieporządku w aktach stanowych i aktach dotyczących przywilejów ziemskich (84, b).
- W sprawie żądań ze strony polskiej na sejmie generalnym w Grudziądzu o wydanie akt dotyczących Prus Królewskich (polskich), a znajdujących się w Królewcu. Reskrypt z 24 października 1730 r. (19, c).
- Sporządzenie specyfikacji (*Specification*) względnie repertoriów akt dotyczących spraw publicznych, kościelnych oraz lennych znajdujących się w Królewskim Tajnym Archiwum (19, c).
- W sprawie zabezpieczenia (*Asservirung*) 32 foliantów pruskich zbiorów (*Folianten von Preussischen Collectaneis*) w Tajnym Archiwum w Królewcu (19, c). *Zetzische Bücher Auction* ¹⁸⁴.
- W sprawie przesłania 12 registrantów królewskiego Archiwum Tajnego do Rządu Pomorskiego w Szczecinie (19, c).
- W styczniu 1754 r. stwierdzono w Tajnym Archiwum w Królewcu znaczne zawilgocenie oraz uszkodzenia w aktach Tajnej Kancelarii Rządu Pruskiego (19, c).
- Carski rosyjski sekretarz senatu v. Suxin zażądał udostępnienia wszystkich akt i dokumentów z wszystkich archiwów i registratur Prus. Rok 1759 (19, c).

---

¹⁸¹ K. Forstreuter, *Die ersten Gemeinden der Griechischen Kirche in Ostpreussen*, Königsberger Beiträge, 1929, ss. 88—101. Królewiec posiadał różne gminy wyznaniowe: luterkańską, kalwińską, katolicką, gallikańską (frankuską) oraz grecko-prawosławną. Charakteryzują one wyraźnie „charakter krajów o wybitnej cesze obszarów o nasileniu mistycyzmu”.

¹⁸² K. Forstreuter, *Das Preussische Staatsarchiv in Königsberg*, Göttingen 1955, ss. 22—43.

¹⁸³ Daniel Behm, to archiwista porządkujący w latach 1679—1682 akta sejmikowe.

¹⁸⁴ Jakub Zetzke, radca Trybunału oraz w 1706 r. członek Komisji Prawnej Księstwa Pruskiego, był znanym zbieraczem manuskryptów. Aukcja odbyła się w 1743 r. (Zob. K. Forstreuter, *Das preussische...*, s. 40 mówi o 38 foliantach).

— W sprawie przyznania Ephraimowi Feukohlowi tytułu (*Praedicats*) „pruskiego archiwisty” (15, b).

— W sprawie zrabowanych przez armię szwedzką polskich archiwów w czasie ostatniej wojny, w szczególności w sprawie archiwum województwa płockiego (19, c).

— W sprawie przechowywanych w Tajnym Archiwum w Królewcu starych biblii (Nowego i Starego Testamentu), które zamierza przywłaszczyć Biblioteka Zamkowa w Królewcu. (Zob. reskrypt radcy konsyatorialnego dr Bocka z dnia 19 października 1772 r. w aktach *wegen Verwehrung der Königl. Bibliotheken in Königsberg* (71, 1 vol. III).

— Zarządzenia w celu zapobieżenia niebezpieczeństwa pożaru w Tajnym Archiwum w Królewcu (19, c).

— *Wegen der, von der Westpreussischen Regierung veranlassten Verzögerung Preuss. Monatsschrift Pr. Archiv betitelt*, a dotyczący wprowadzenia cenzury. Podaje się, że Towarzystwo Naukowe w Królewcu posiada przywilej wolności druku (*Censur-Freyheit*). Zob. pismo skierowane do Rządu Prus Zachodnich z 15 lutego 1790 r. w aktach *Die Deutsche Gesellschaft in Königsberg* (139, c, 4).

— Polskie władze (ministerium) stawiają wniosek o dopuszczenie obywateli polskich do akt archiwów pruskich 1792 r. (19, c gen).

— Ustalenia służbowe dla osób będących w służbie królewskiej, a zatrudnionych w registraturach i archiwach. 1772 r. (15, a).

— Przekazane z Tajnego Archiwum w Królewcu do Białegostoku akta księcia reformowanego w Serrey. Rok 1797. (19, c gen.).

— Radca kameralny i dominiálny Jackstein poszukuje akt, które w czasie wojny siedmioletniej przewieziono z Tajnego Archiwum w Królewcu do Petersburga. Rok 1799. (19, c, gen.).

— Repertorium akt dotyczących prowincji Prus Wschodnich a znajdujące się w Archiwum Głównym Ziemią (Haupt-Landes Archiv) w Warszawie (19, c, gen.).

A r m e — biedni.

— W sprawie tzw. *Servus Gelder* biednych wdów i pań pochodzenia szlacheckiego (70, q, 1).

— Biedni mają otrzymywać recepty lekarskie darmo. Reskrypt z dnia 15 lipca 1719 r. (*wegen des Disponsatorii*) (139, 1).

— W sprawie uznania za biednych trzeba przeprowadzać wywiad domowy. Reskrypt z dnia 17 czerwca 1710 r. (107, c).

— Opieka sprawowana nad biednymi obywatelami przez miasteczka Prus Wschodnich (107, b) ¹⁸⁵.

— Sądy mają darmo wydawać kopie akt dla biednych. Reskrypt z dnia 18 lipca 1698 (*wegen Hoffhals Gerichts Secretarien*) (62, b).

— Organizowania domów pracy dla biednych. Reskrypt z 18 lutego 1710 r. w sprawie zawieszenia handlu z Gdańskiem (107, d).

— Organizowanie instytucji adwokata biednych. Edykt z dnia 17 kwietnia 1715 r. (3, a).

¹⁸⁵ Instytucja „obywatelstwa miejskiego” różniła „obywateli” oraz „mieszkańców”. Przyjęcie do grona „obywateli” nakładało obowiązki oraz przyznawało prawa (np. opieki i zapewnienia ze strony gminy miejskiej odpowiedniego poziomu życia w razie jakiegś katastrofy gospodarczej — niezawinionej).

- Przyjmowanie i utrzymanie biednych w lutejszym (królewieckim) przytułku (*Hospital*) (73, f).
- Plaga żebraków w Prusiech (43, a).
- Przejmowanie biednych z domen państwowych przez wielki szpital w Królewcu. Reskrypt z dnia 15 czerwca 1740 r. (43, c).
- Budowa domu pracy dla biednych Królewca (70, e).
- Dożywianie biednych dzieci żołnierzy (43, a).
- przeprowadzone leczenie 60 biednych w Dąbrównie (rok 1758). Kryzys gospodarzy miasta (47, cc).
- Zwolnienie od opłat sądowych biednych, zwykłych żołnierzy oraz podoficerów (59, a).
- Zbiórka jałmużny (*Armen-Büchse*) w Piławie w kościele reformowanym i luterzańskim. Zebrana kwota musi być rozdana w równej połowie między współwyznawców (109, ce).
- Zwolnienie Zarządu Opieki Społecznej (*Armen Directorium*) od opłat sądowych we wszelkich sprawach prawnych (59, s).
- Przy przyjmowaniu do przytułku — szpitala (*Hospital*) należy więcej brać pod uwagę charakter biednego od ewentualnej sumy wykupienia się (tzw. posagu). Akta w sprawie Ernesta Simona, obywatela Paślęka, który stara się o przyjęcie do przytułku paślęckiego (51, ee).
- Biedni mają być przyjmowani również do przytułków bez tzw. sum wykupnych (43, e generalia).
- Nadzór duchownych przy poniedziałkowych przydziałach biednym. Regulatyw z 10 lipca 1775 r. (40, b, 4 generalia).
- Wolne miejsca w przytułkach oraz we wszelkich fundacjach pierwszeństwo mają biedni i potrzebujący pomocy. Zarządzenie królewskie z 31 stycznia 1777 r. w sprawie przyjęcia Janiny Ludwiki Moneta do klasztoru w Królewcu (*Marien-Closter*) (73, c).
- Udział duchowieństwa w opiece nad biednymi (43, a, XI convolut).
- Przydział darmowej ziemi na cmentarzu dla biednych (43, a gen.).
- Katolicka gmina kościelna w Królewcu musi sama ponosić ciężary opieki społecznej nad biednymi wyznania katolickiego. Reskrypt z 13 kwietnia 1741 r. (43, a V convolut).
- Nowe zasady rozdziału dochodów wszystkich fundacji na rzecz biednych w Królewcu (reskrypt magistratu Królewca z 9 lipca 1781 r.) (43, a XI convolut).
- Organizowanie posług religijnych oraz opieki społecznej przez gminę luterzańską i gminę francuską w Królewcu (40, b, 4 gen.).
- Sprawa wydawania zaświadczeń przez duchownych, stwierdzających stan majątkowy parafian (ubóstwa) (43, a XI convolut).
- Urządzanie specjalnych kolekt na rzecz biednych (43, a, XI convolut).
- Urządzanie i organizowanie specjalnego instytutu opiekuńczego dla biednych na Warmii (31, e).
- Ustalenie podatku pieniężnego na rzecz biednych w wysokości 30 groszy pruskich z włóki w powiecie wystruckim i kłajpedzkim (43, c).
- Nowa organizacja domów opieki nad starcami i biednymi w Kętrzynie 1790 r. (120, e).
- Nowa organizacja opieki nad biednymi w Hawce (115, e).
- Ustalenie zasady, iż Królewiecka Kamera Wojenno-Skarbowa musi wspólnie z *Etats-Ministerium* organizować opiekę społeczną oraz kontrolować działalność Generalnej Kasy Biednych (*General Armen Casse*) (70, e).
- Nowy regulatyw organizowania opieki społecznej w Królewcu w myśl ordynacji magistratu z 6 października 1783 r. (70, c).

— Dotacja Uniwersytetu Królewieckiego na rzecz Instytutu Biednych (*Armen Institut*) w Tapiawie w 1796 r. (139, a).

— Zakład Loteryjny (*Lotterie Fond*) w 1796 r. ustala dotację na opiekę społeczną w wysokości 500 guldenów. (70, e).

— W sprawie prawa biednych (*Armen Recht*) w kościele. Nowe ustalenia z 1791 r. (61, h).

— *Etats-Ministerium* organizuje specjalną opiekę zimową nad biednymi Królewca w 1800 r. (70, e).

— Decyzją królewską 2000 biednych Królewca ma otrzymywać w 1801 r. 6-funtowy chleb co szósty dzień za opłatą 2 groszy (70, e).

A r m e e — armia.

— Organizowanie modlitw kościelnych dla armii królewskiej idącej na ćwiczenia czy na wojnę (1740 r.) (37, e).

— Zarządzenie zobowiązujące wszystkich posiadających ziemię do posiadania w stałej gotowości odpowiedniej ilości mąki, kaszy, słomy, siana dla armii rosyjskiej. Podstawą wymiaru tej ilości jest jedna włóka (33, b).

— Ustalenia dotyczące pokrywania przez administrację Prus Książęcych kosztów utrzymania i wyżywienia armii rosyjskiej (97, k).

— Ustalenia dotyczące zaopatrzenia lekarzy, którzy przepracowali w armii 30 lat (83, f, 2).

— Chłopi dziedziczni z powiatu kętrzyńskiego (wsi Piastkeim, Wajsznory i Mulak) odmawiają dostaw dla armii (83, e).

A r m e n - B ü c h s e n — Ofiary dla biednych.

— Zorganizowanie ofiary dla biednych na rzecz wielkiego szpitala we wszystkich kościołach i karczmach na terenie całej Sambii. (73, e, 3).

— Zarządzona ofiara dla biednych na terenie kościoła zamkowego. Reskrypt naczelnego burgrabiego z 15 marca 1735 r. (43, a IV convolut).

— Dochody kościoła reformowanego i luterańskiego w Piławie rozdzielano na rzecz biednych po równej części obu wyznań (109, ee).

A r m e n - C a s s e n — kasy biednych.

— Organizowanie kościelnych (parafialnych) kas biednych (*Kirchspiels-Armen-Cassen*). Zarządzenia z 10 lutego 1715 r. oraz z dnia 21 czerwca 1725 r. (43, a vol. I)¹⁸⁶.

---

¹⁸⁶ Sprawy opieki nad biednymi mają dwie strony. Jedną — opieki społecznej oraz drugą — genezy klasy robotniczej. Generalnie biorąc biednych dzielono na dwie główne grupy: a) nieszczęśliwych (*Infirme*), do których zaliczano starców, dzieci niezdolnych do samodzielnego życia; b) bezrobotnych zdolnych do pracy. Tych ostatnich dzielono na nie chcących pracować (*Müssiggänger*) i wykorzystujących opiekę społeczną, szczególnie klasztory. Państwo urządziło dla nich instytucję obozów pracy przymusowej. Drugą grupę bezrobotnych stanowili ci, którzy chcieli pracować, ale nie mogli czy z braku miejsc pracy (*einzelne Arme*), czy w wyniku ogólnych trudności gospodarczych regionu (*Arme in Massen*), względnie w okresie ogólnej pauperyzacji. Stąd dla rozważań nad genezą klasy robotniczej grupa akt opieki społecznej jest podstawowym materiałem źródłowym (zob. T. G r y g i e r, *W sprawie ruchu robotniczego w Prusach Wschodnich*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie 1965, z. 4, s. 629).

— Czeladź od każdej książki służby (*Dienst-Scheinen*) musi świadczyć składki na rzecz lokalnej kasy biednych (*Orts-Armen-Cassen*)¹⁸⁷. Zob. instrukcja z 28 sierpnia 1750 r. (43, a, VII convolut).

— Magistrat Królewca publikuje tygodniowe wydatki na rzecz biednych (107, c).

— Kasa *Montis Pietatis* wypłaca również dotacje na rzecz wielkiego szpitala w Królewcu oraz Generalnej Kasy Biednych (73, a).

— Zorganizowanie wiejskiej kasy biednych w komornictwie natangskim (*im Amte Natangen*) (43, a).

— Bilans gospodarczy Generalnej Kasy Biednych za rok 1781. Nowy budżet Kasy. (70, e).

— Taksy na rzecz kasy biednych w Królewcu od świadectw ukończenia nauki czeladniczej rzemiosła. Reskrypt z 8 listopada 1780 r. (70, e).

— Uprawnienia osób pochodzenia szlacheckiego do korzystania z pomocy Generalnej Kasy Biednych w Królewcu (70, e).

— Część nauczycieli wzbrania się udzielać nauki szkolnej dzieciom biednym (70, e).

— Banki wzbraniają się informować o złożonych kapitałach, od posiadania których posiadaciele ich mają uiszczać ofiary na rzecz biednych (70, e).

— Czeladź w Królewcu musi uiszczać składki na rzecz kasy biednych i to w wysokości — służąca 1 grosz, lokaj, parobek (*Dienst-Knecht*), woźnica (*Kutscher*) po 2 grosze. Reskrypt z 27 września 1751 r. (43, a VIII wol.).

— Składkę czeladzi na rzecz Generalnej Kasy Biednych przyjmuje się jako surogat dziesięciny (70, e).

— Zawieszenie skrzynek na ofiary dla biednych na każdej bramie miejskiej (70, c).

— Kolekta w kościołach w czasie uroczystości dożynek przekazywana ma być na ofiarę dla biednych (110, b).

— Król pruski w 1798 r. złożył doraźną dotacją na rzecz kasy biednych z okazji złożenia hołdu przez stany pruskie (70, e, gen.).

— Na pokrycie wydatków na opiekę społeczną podniesiono w 1799 r. podatek akcyzowy (70, e).

— Zmiana wysokości składek na rzecz kasy biednych od czeladzi zatrudnionej na wsi (114, d, c).

— Składka na rzecz biednych od biletów na koncerty (70, e).

— Organizacja kas biednych na terenie jurydyktów miejskich (73, 3).

— Kolekta na rzecz biednych francuskiej kolonii w Królewcu (43, b) oraz (73, 3).

— Organizacja kas biednych na terenie komornictw litewskich Prus Książących (91, e).

— Ofiary na rzecz biednych uiszczają mają tak urzędnicy królewscy jak i urzędnicy ziemscy (*land dati ministerii*) (43, a).

— Tryb postępowania z monetami fałszywymi składanymi na rzecz ofiary na biednych (43, a).

— Budżety kasy biednych (32, b — 136, b — 138, ee — 14, a, 3 — 108, b).

— Zarządca komornictwa w Cerkiewniku zobowiązany jest do składki na rzecz kasy biednych za sprzedane do Polski skóry bydłące (108, b).

---

¹⁸⁷ Organizacja instytucji opieki nad biednymi była różna. Systemu podatkowego raczej nie stosowano zbyt szeroko, uważając go za niesprawiedliwy. W zasadzie opierano się na dobrowolnych składkach (*Armenbüchsen* = *Armenstüchke*), składanych w kasach biednych (*Armenkassen*). Do tych kas wpływały również niektóre wpływy z mandatów karnych.

— Dożywianie biednych przesiedleńców z Salzburga na koszt Generalnej Kasy Biednych (43, a).

— Ustanowienie kwartalnych kolekt w kościołach na rzecz biednych parafii (43, b).

Armen Recht — prawo biednych.

— Prusko książęce prawo biednych ¹⁸⁸ (61, h).

— Sprawy biednych muszą być załatwiane urzędowo (*ex officio*). Reskrypt z 24 kwietnia 1748 r. w sprawie kapitana von Ciesielskiego (61, d).

— W sprawie prawa biednych w kościele (61, h, gen.).

Armen Collegium — Dyrekcja Opieki Społecznej.

— Organizacja opieki społecznej w Królewcu (70, c).

— Reorganizacja opieki społecznej w Prusach Książęcych (70, e).

— Od 1740 r. Dyrekcja Opieki Społecznej podlega Rządowi Pruskiemu. Akta w sprawie *Ober Directorii der Preussischen Collegiorum* (121, e).

— Sprawy prawne Dyrekcji Opieki Społecznej (59, a).

— Spór dyrektora wielkiego szpitala w Królewcu z Kamerą Wojenno-Skarbową (73, d).

Armen-Frey-Schulen — szkoły dla biednych.

— Przywileje cechowe zobowiązują cechy do uiszczania ustalonych składek na utrzymanie szkół dla biednych we wszystkich miastach Prus Książęcych ¹⁸⁹ (42, a).

Armen Häuser — domy biednych (pracy).

— Reskrypt królewski z 15 listopada 1735 r. ustala, iż wielki szpital w Królewcu oraz wszystkie domy biednych podlegają odtąd Komisji Policyjnej (*Policey-Commission*) (43, a IV convolut).

— Radca komercyjny Fahrenheit ufundował dom biednych w Królewcu (na *Rossgarthen*) (70, e).

Armen Predigt — misje wśród biednych.

— Organizowanie misji wśród biednych na terenie wsi Prus Książęcych (110, h, vol. 18).

Arnd

— W sprawie przywileju wydawniczego (*des Zelichauschen Waisenhauses*) prac Johanna Arnda *Wahres Christenthum und Paradies Gärtlein* (139, k).

C. d. n.

¹⁸⁸ *Armenrecht (jus pauperitatis)* opierało się na zarządzeniach z 1521 r. (część 25 § 1) z 1555 r. (część 1, tytuł 19 i 5 oraz tytuł 41) wreszcie na rozporządzeniu z 1600 r. Podstawami prawa biednych były: zwolnienie od wszelkich opłat sądowych, prawo żądania opieki prawnej (*Armen-Advocat*), bezpłatne świadectwo w sądzie przez podanego świadka (nawet bez pokrycia kosztów podróży).

¹⁸⁹ Szczegóły zob. T. Grygier, *Z problematyki szkolnictwa miejskiego na Mazurach w I połowie XIX wieku*, Zapiski Historyczne, 1958, z. 4.